

Procesy globalizacyjne w Polsce^{*)}

Zróżnicowanie przestrzenne

Celem opracowania jest prezentacja zmian zróżnicowania regionalnego procesów globalizacyjnych w Polsce. Założono, że ich intensywność odzwierciedlają interakcje międzynarodowe z poszczególnymi regionami naszego kraju.

■ TOMASZ KOMORNICKI

Globalizacja utożsamiana jest często z malejącą rolą przestrzeni geograficznej. Formułowane są nawet tezy o „śmierci” lub „końcu” geografii. W rzeczywistości jednak ani globalna integracja rynków finansowych, ani spektakularny rozwój technik teleinformatycznych, ani nawet upodobnianie się zachowań kulturowych nie są zjawiskami jednolicie obejmującymi przestrzeń geograficzną. A zatem globalizacja to raczej nowa struktura systemu powiązań społeczno-gospodarczych, obejmująca swym zasięgiem całą kulę ziemską. System ten jednak nadal pozostaje zróżnicowany przestrzennie i to w każdej praktycznie skali – od kontynentalnej po lokalną. Bezdykusyjne w ostatnich dziesięcioleciach zmniejszenie oporu odległości (*friction of distance*; Lowe J.C., Moryadas S., 1975) nie oznacza powstania przestrzeni jednorodnej. Zachowane zostały bariery powodujące nieciągły charakter zależności pomiędzy odległością a natężeniem interakcji.

Jednocześnie, za najważniejszą cechę globalizującej się gospodarki uważa się właśnie rosnącą współzależność miejsc (Stryjakie-

wicz T., 1999) i regionów, a nie całych organizmów państwowych. To regiony, a nawet pojedyncze miasta stają się podmiotami konkurencji międzynarodowej o wymiarze globalnym. Zwycięzcami oraz przegranymi w tej grze mogą niekiedy okazać się obszary relatywnie bliskie geograficznie. Dlatego analizy dotyczące globalizacji nie powinny ograniczać się do prostych porównań międzynarodowych. Muszą one obejmować badanie powiązań międzynarodowych na poziomie regionalnym lub nawet lokalnym.

Celem niniejszego opracowania jest prezentacja zróżnicowania regionalnego procesów globalizacyjnych w Polsce, przy założeniu, że ich intensywność odzwierciedlają interakcje międzynarodowe z poszczególnymi regionami naszego kraju. Analiza rozkładu przestrzennego różnego rodzaju zagranicznych powiązań ekonomicznych na terenie Polski pokazuje, na ile określone regiony stały się elementami przestrzeni gospodarczej Europy i świata. Uzyskany obraz jest swego rodzaju miarą rzeczywistej przestrzennej integracji ekonomicznej, a ponieważ także miarą globalizacji regionów.

^{*)} W artykule wykorzystano fragmenty publikowane wcześniej w pozycjach: Komornicki T., 2003, Komornicki T., 2005, Komornicki T., 2007 oraz ESPON 1.4.4. Final Report 2006.

Tabela 1. Podstawowe rodzaje międzynarodowych interakcji przestrzennych na poziomie regionalnym

Powiązania/Interakcje	Przepływy	Zagadnienie ilustrujące interakcje przestrzenne między regionami
Ekonomiczne	towarów	handel zagraniczny
	kapitału	inwestycje zagraniczne
Społeczne	osób	migracje stałe
		turystyka przyjazdowa i wyjazdowa
	inne	kontakty osobiste (w tym rodzinne)
Polityczne	osób i informacji	współpraca jednostek samorządowych oraz współpraca transgraniczna, w tym w ramach euroregionów

Źródło: Komornicki, 2003

1. Badania powiązań międzynarodowych poszczególnych regionów w Polsce

Pewną trudnością metodyczną jest wybranie właściwych mierników obrazujących natężenie powiązań (w kontekście postawionego celu). Między regionami dokonują się przepływy ludzi, dóbr i informacji. Realizują się one za pomocą sieci transportu i łączności. W niektórych pracach geograficznych rozróżnia się, przez analogię do fizyki, interakcje konwekcyjne (fizyczny ruch towarów i osób), kondukcyjne (nie wymagające przemieszczania, ale zapewniające równowagę – np. przepływy pieniężne) i radiacyjne (ruch informacji) (Domański R., 1996). Na całokształt powiązań międzynarodowych regionów składają się wszystkie trzy wymienione rodzaje interakcji. W literaturze analizowane są różne rodzaje powiązań (patrz tab. 1). Obejmują one interakcje o charakterze zarówno pierwotnym (ekonomiczne, społeczne i polityczne), jak i wtórnym (jak np. przepływy na sieciach transportowych i teleinformatycznych, które mogą być przejawem każdego z trzech wymienionych wcześniej typów).

W artykule przedstawiono w skrócie trzy rodzaje interakcji, odpowiadające trzem podstawowym typom powiązań: handlowi zagranicznemu (interakcje ekonomiczne), zagranicznej turystyce przyjazdowej (interakcje społeczne) oraz współpracy międzynarodowej jednostek samorządowych podstawowego szczebla (interakcje polityczne).

Starano się przedstawić, w miarę możliwości (dostępności danych), dynamikę zmian natężenia wymienionych powiązań, wynikającą z przystąpienia Polski do Unii Europejskiej. Formułując wnioski, wykorzystano również rezultaty badań innych rodzajów interakcji (szczegółowy opis patrz m.in. Komornicki T., 2003).

Na wstępie trzeba zaznaczyć, że powiązania międzynarodowe analizowane na poziomie regionalnym mogą być mniej lub bardziej skoncentrowane, zarówno w sensie lokalizacji ich podmiotów na terenie Polski, jak i z uwagi na zagraniczne kierunki interakcji. Możliwe jest wyróżnienie 6 podstawowych sytuacji modelowych:

- powiązania jednokierunkowe scentralizowane – w powiązaniach międzynarodowych danego kraju dominuje jeden kierunek (pojedynczy kraj-partner względnie grupa krajów), a powiązania te są silnie skoncentrowane w jednym regionie administracyjnym (najczęściej w regionie stołecznym);
- powiązania jednokierunkowe przygraniczne – w powiązaniach nadal dominuje jeden kierunek, obok (lub zamiast) stolicy uczestniczą w nich jednak obszary sąsiadujące geograficznie z krajem partnera; koncentracji takiej sprzyja wysoki poziom przenikalności granicy, przy której występuje koncentracja, a także niski poziom przenikalności innych granic; nie bez znacze-

nia jest też zróżnicowanie poziomów rozwoju gospodarczego i rozmieszczenie mniejszości narodowych;

- powiązania jednokierunkowe rozproszone – utrzymuje się dominacja jednego partnera, ale powiązana z nim jest większość regionów (lub nawet wszystkie);
- powiązania wielokierunkowe scentralizowane – kraj ma wielu partnerów zagranicznych, jednak związki z nimi są silnie skoncentrowane w jednym regionie (względnie w kilku regionach);
- powiązania wielokierunkowe rozproszone – sytuacja modelowa, w której w powiązaniach uczestniczy wiele regionów, a każdy utrzymuje kontakty z wieloma partnerami zagranicznymi; w praktyce nigdy nie występuje ani pełna dekoncentracja powiązań, ani też pełna dywersyfikacja partnerów (Komornicki T., 2003).

Oczywiście, oprócz opisanych wariantów modelowych, istnieje w rzeczywistości ogromna wielość sytuacji pośrednich. Często w kontaktach międzynarodowych uczestniczy wprawdzie znaczna część terytorium kraju, ale jednocześnie pewne jego obszary pozostają strefą zmarginalizowaną, jeśli chodzi o powiązania międzynarodowe. Z drugiej strony, mamy do czynienia niejednokrotnie ze specjalizacją regionalną w zakresie kontaktów z określonymi partnerami. W podsumowaniu opracowania starano się odnieść zróżnicowane regionalne interakcje międzynarodowych na terenie Polski do wymienionych wyżej sytuacji modelowych.

2. Interakcje ekonomiczne – handel zagraniczny¹⁾

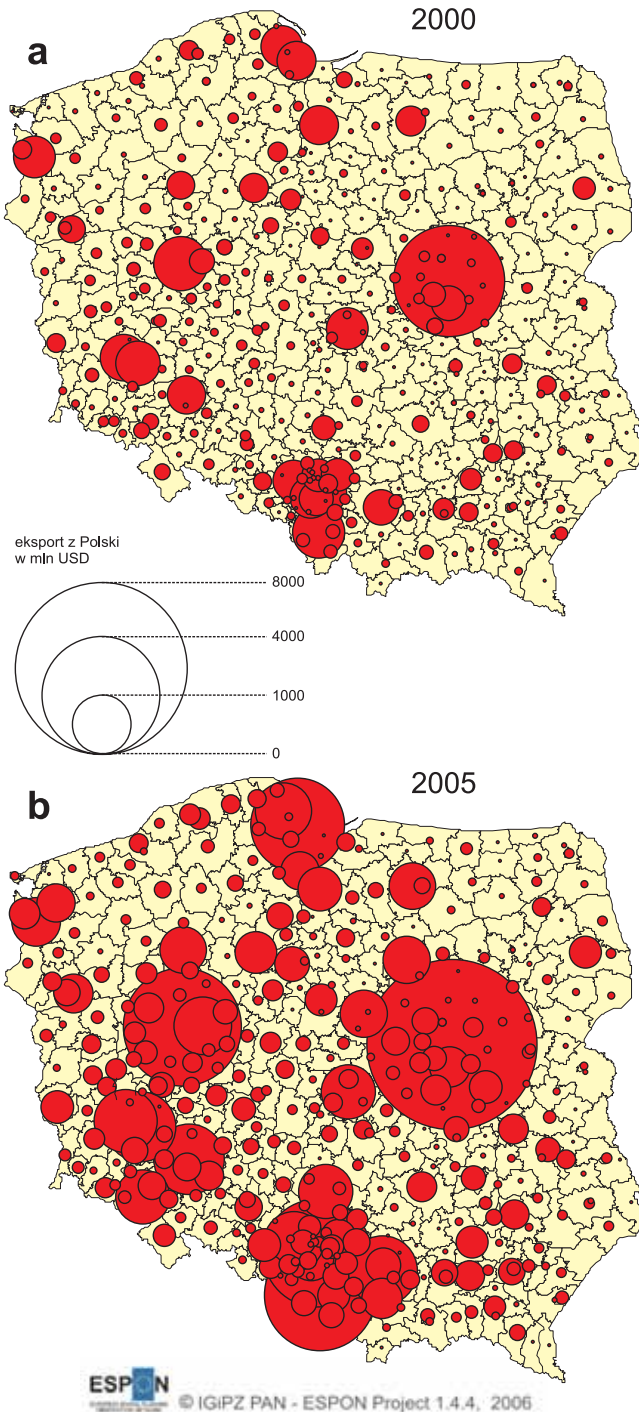
Uważa się, że dziedziną, która ma największy wpływ na zaawansowanie procesów globalizacji w Polsce, jest obecnie handel międzynarodowy (Wnorowski H., 2002). Trzeba jednak pamiętać, że handel zagraniczny stracił w warunkach globalizacji swą dotychczasową naturę. W miejsce wymiany

dóbr przez przedsiębiorstwa z różnych krajów, handel zagraniczny stał się wielokrotną wymianą komponentów, półproduktów w ramach sieci przedsiębiorstw ponad granicami państw (Strykiewicz T., 2002). Dane o handlu zagranicznym w ujęciu powiatowym dla roku 2000 i późniejszych lat, także po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej, bazują w całości na drukach SAD (Single Administrative Document) i pochodzą z Centrum Informatyki Handlu Zagranicznego – agendy rządowej zajmującej się przetwarzaniem danych o wymianie towarowej. Od wejścia Polski do UE materiałami dysponuje Departament Celny Ministerstwa Finansów, a ich podstawą są druki SAD oraz INTRASTAT²⁾. Formularze SAD stanowią obecnie kompletną bazę obejmującą cały handel z krajami spoza Unii. System INTRASTAT oparty jest na sprawozdawczości przedsiębiorstw prowadzących handel zagraniczny. Zgodnie z szacunkami Ministerstwa Finansów, w warunkach polskich obejmuje on 90% całości wymiany wewnątrzunijnej.

W roku 2000 Polska odznaczała się bardzo nierównomiernym rozkładem regionalnym natężenia eksportu i importu. Eksport (ryc. 1) skupiał się głównie w zachodniej części kraju, gdzie w wymianie uczestniczyły praktycznie wszystkie powiaty. W Polsce wschodniej handel prowadzony był prawie wyłącznie w największych ośrodkach. Głównymi obszarami koncentracji wywozu w skali kraju były: (a) aglomeracja warszawska, (b) niektóre miasta Górnego Śląska, (c) Legnicko-Głogowski Okręg Miedziowy, (d) pozostałe duże aglomeracje miejsko-przemysłowe, przede wszystkim aglomeracja poznańska, (e) wybrane mniejsze ośrodki, w których zlokalizowane są nowoczesne zakłady przemysłowe (najczęściej z udziałem kapitału zagranicznego). Bardziej nastawiony na eksport był przemysł zachodniej i północno-zachodniej części

¹⁾ Patrz też H. Maćkowiak, 2007, *Handel zagraniczny Polski. Struktura geograficzna według województw*, „Geografia w Szkole” nr 5, s. 5–14 (przyp. od Red.).

²⁾ H. Maćkowiak, 2007, op. cit., s. 5–6 (przyp. od Red.).

Ryc. 1. Eksport z Polski wg powiatów w latach 2000 (a) i 2005 (b)
 Źródło: oprac. własne na podstawie materiałów CIHZ (2000) i Ministerstwa Finansów (2005); ESPON 1.4.4., Final Report, 2006

kraju, w mniejszym stopniu także południowo-wschodniej (Komornicki T., 2007).

Rozkład regionalny głównych centrów eksportu dla roku 2005 (po rozszerzeniu Unii Europejskiej) pozostał prawie niezmienny (ryc. 1). Dała się jednak zauważyć wyraźna dyfuzja działalności wywozowej na tereny bardziej peryferyjne, zwłaszcza w Polsce centralnej i południowo-wschodniej. Znaczący wzrost eksportu zanotowano w rejonach funkcjonowania specjalnych stref ekonomicznych (szczególnie wałbrzyskiej, mieleckiej i gliwickiej). Globalna wartość wywozu zmalała jedynie w kilku powiatach. Jej przyrost był generalnie nieco wyższy we wschodniej części kraju, a relatywnie mniejszy na terenach już wcześniej posiadających silne międzynarodowe powiązania ekonomiczne (Komornicki T., 2007).

W wypadku importu analogiczne zjawisko dekoncentracji wystąpiło w znacznie mniejszym stopniu. Niewielkiej redukcji uległa rola Poznania, przy jednoczesnym wzroście znaczenia Trójmiasta, Wrocławia i Krakowa. Ponownie zauważalne okazały się niektóre specjalne strefy ekonomiczne (przede wszystkim wałbrzyska). W kilkudziesięciu powiatach peryferyjnych nastąpiło zmniejszenie wartości importu. Obszarami, gdzie wzrastał on bardzo intensywnie był Dolny Śląsk, a na wschodzie – Lubelszczyzna i Podlasie. Tak w wypadku eksportu, jak i importu re-

gionem o relatywnie słabszej dynamice okazała się Polska Północno-Zachodnia, gdzie znaczenie wymiany międzynarodowej było duże już w 2000 roku. Wywóz z tych obszarów oparty był w znacznej mierze na produktach przemysłu drzewno-papierniczego oraz lekkiego.

Zarówno, jeśli chodzi o eksport, jak i import, w okresie 2000–2005 ograniczona została koncentracja wymiany w stolicy – Warszawie, co potwierdza tezę, że rozszerzenie Unii Europejskiej sprzyjało nawiązywaniu bezpośrednich kontaktów międzynarodowych przez przedsiębiorstwa z mniejszych ośrodków. Mimo to, Warszawa pozostała jednostką o gigantycznym deficycie handlowym (znacznie większym niż Polska jako całość).

Już w roku 2000 na przeważającej części obszaru Polski dominował handel z krajami UE. Duże różnice regionalne występowały jednak w udziale eksportu do 15 państw „starej” Unii w stosunku do całej jego wartości. Znaczenie Unii w eksporcie malało stopniowo w miarę przesuwania się ku wschodowi (spadając poniżej 50% na wschód od Wisły i poniżej 25% na pograniczu wschodnim), na rzecz większego udziału wywozu do państw byłego ZSRR. Zróżnicowanie przestrzenne udziału UE w wartości towarów importowanych było natomiast znacznie mniejsze. Udział ten był na ogół wysoki także w Polsce Wschodniej, z wyjątkiem powiatów przygranicznych. W roku 2005 wyraźnie wzrosło znaczenie powiązań eksportowych z Unią we wschodnich regionach naszego kraju. Stało się tak zarówno na skutek generalnego wzrostu wartości wywozu, jak i w wyniku rozszerzenia Unii (niektóre regiony wschodnie skupiały wymianę na przykład z Litwą i Słowacją, które obecnie są członkami UE). Wzrost eksportu do państw Unii Europejskiej był procentowo największy na wschodzie. Jednocześnie zachodnia Polska bardziej otworzyła się na wymianę z państwami trzecimi. Tym samym doszło do częściowego wyrównania dysproporcji w strukturze handlu między wschodnią

i zachodnią częścią kraju (ESPON 1.4.4. Final Report, 2006).

3. Interakcje społeczne – turystyka przyjazdowa

Lata dziewięćdziesiąte XX wieku przyniosły w Polsce niespotykany rozwój turystyki międzynarodowej. Przyczyną było przede wszystkim otwarcie granic, zmiana relacji kursowych walut oraz przygraniczna koniunktura handlowa. Polska wkroczyła w dekadę lat dziewięćdziesiątych z przewagą wyjazdów własnych obywateli nad przyjazdami cudzoziemców. Później, aż do 1999 roku, oba rodzaje ruchu turystycznego rozwijały się bardzo szybko (zwłaszcza w latach 1991–1996). Wzrost liczby przyjazdów był przy tym bardziej dynamiczny na skutek koniunktury przygranicznej. W okresie 2000–2001 doszło jednak do spadku przyjazdów, co przy stagnacji w zakresie wyjazdów doprowadziło do ponownego zbliżenia się obu wielkości. W 2001 roku zanotowano 62 mln wjazdów cudzoziemców na teren Polski i 54 mln wyjazdów Polaków za granicę. Rok 2002 przyniósł zauważalny spadek w obu kategoriach ruchu. Liczba przyjeżdżających zmniejszyła się do 51 mln, a wyjeżdżających – do 46 mln. W roku 2004 wystąpił wzrost związany z akcesją do Unii Europejskiej. Miał on miejsce na wszystkich odcinkach granicznych, za wyjątkiem granic z Rosją i Białorusią.

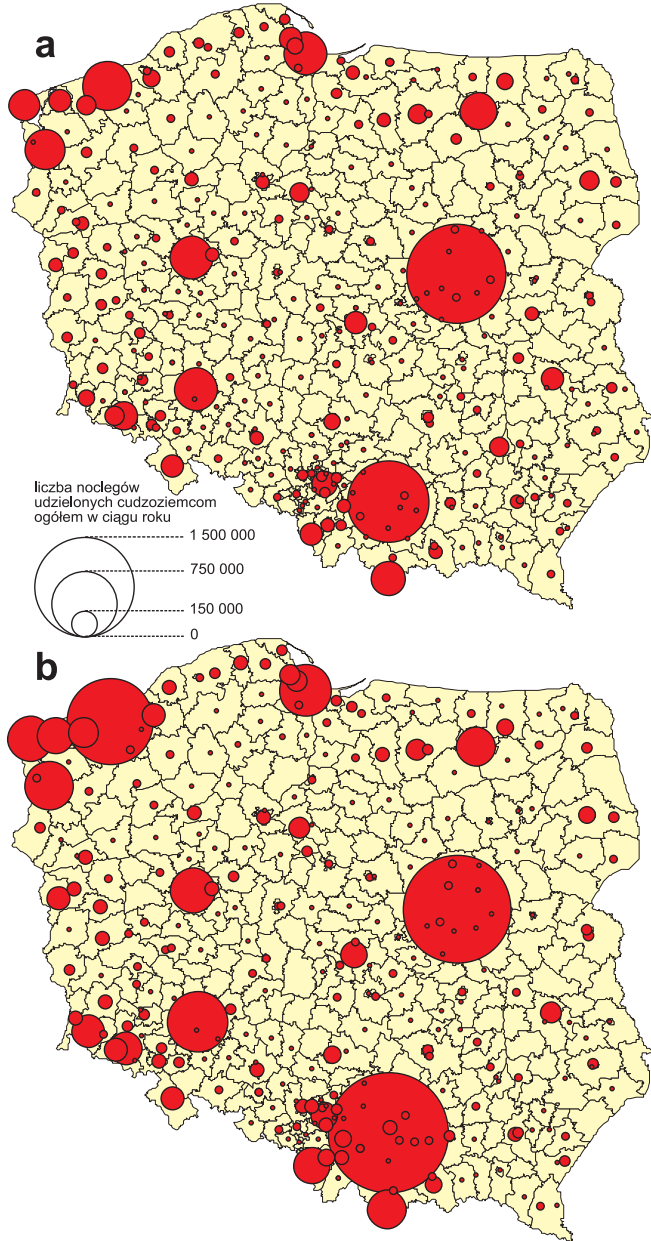
Dane dotyczące turystów nocujących w hotelach i innych obiektach zbiorowego zakwaterowania pochodzą z GUS i są z pewnością niedoszacowane. Z noclegów rejestrowanych korzysta każdego roku między 5 a 10% osób przyjeżdżających z zagranicy. Przyczyny takiej sytuacji tkwią zarówno w przeważającej liczbie przyjazdów jednodniowych, jak i w znacznej (trudnej do określenia) liczbie noclegów wymykających się statystynom (nierejestrowane kwatery prywatne, noclegi u rodziny, noclegi w samochodach poza kampingami). Szacunki Instytutu Turystyki wskazują, że faktyczny udział przyjezdnych nocujących na terenie Polski wynosi około 20%.

W roku 2000 cudzoziemcom udzielono w Polsce 6,9 mln noclegów rejestrowanych. Rozkład regionalny tych noclegów był bardzo nierównomierny (patrz ryc. 2 a). Powiatami, w których udzielono najwięcej noclegów cudzoziemcom były stołeczny warszawski (1,2 mln), krakowski miejski (ok. 850 tys.) i kołobrzeski. W Warszawie gośćmi byli w znacznej części przyjeżdżający służbowo. Z kolei Kraków przyjmował zdecydowanie największą liczbę uczestników zagranicznych grup turystycznych. Jako miasto szczególnie atrakcyjne turystycznie, w przeciwieństwie do Warszawy, już w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku znalazł się on na trasie większości wycieczek objazdowych po Europie Środkowej. Był też bazą noclegową dla odwiedzających Oświęcim wycieczek i grup szkolnych z Izraela. Turystyka (oraz sfera kultury) stała się głównym wyznacznikiem silnej pozycji Krakowa jako „miasta europejskiego”.

Zachodnia część polskiego wybrzeża (w tym Kołobrzeg) stanowiły rejon tanich pobytów wypoczynkowych obywateli Niemiec. Miejscami koncentracji przyjazdów były także Gdańsk, Poznań, Wrocław i Szczecin oraz regiony turystyczne Sudetów, Mazur i Podhala. Spośród dużych ośrodków znacznie słabsza była pozycja miast Górnego Śląska, Łodzi i Bydgoszczy. Z powiatów, na których terenie położone są duże przejścia graniczne, w grupie o znacznej liczbie

udzielonych noclegów znalazły się jedynie cieszyński i słubicki.

Lata 2000–2006 to okres znacznej intensyfikacji ruchu przyjazdowego. W roku 2006 cudzoziemcom udzielono 10,5 mln

Ryc. 2. Noclegi udzielone cudzoziemcom w latach 2000 (a) i 2006 (b), według powiatów

Źródło: oprac. własne na podstawie danych GUS

noclegów. Rozkład regionalny noclegów pozostał podobny (patrz ryc. 2 b). Zaszły jednak wyraźne zmiany w rankingu najważniejszych miejsc koncentracji ośrodków zagranicznej turystyki przyjazdowej. Liderem został Kraków, który podwoił liczbę gości i z 1,7 mln udzielonych noclegów wyprzedził Warszawę, w której wzrost był umiarkowany (do 1,4 mln). Bardzo silna intensyfikacja ruchu przyjazdowego miała miejsce w Sudetach i na Pomorzu Zachodnim, a szczególnie we wspomnianym powiecie kołobrzeskim, gdzie w roku 2006 udzielono cudzoziemcom blisko 1 mln noclegów. Wrocław stał się (blisko 0,5 mln noclegów) trzecim turystycznym ośrodkiem metropolitalnym, wyprzedzając wyraźnie zarówno Poznań, jak i Gdańsk. Zauważalny wzrost znaczenia turystyki przyjazdowej wystąpił w Łodzi i Szczecinie. Intensyfikacja ruchu objęła zatem przede wszystkim:

- ośrodki metropolitalne wyposażone w lotniska (i obsługiwane przez tanie linie lotnicze), w tym w pierwszej kolejności Kraków i Wrocław;
- Pomorze Zachodnie i Sudety – jako regiony koncentracji turystyki niemieckiej.

Inne regiony turystyczne, w tym Mazury i Karpaty, nie odnotowały spektakularnego wzrostu liczby gości zagranicznych (korzystających z noclegu). Nie nastąpiło też wzmoczenie ruchu przyjazdowego w innych regionach i ośrodkach, w tym w zagłębiu górnośląskim. Na wschodzie kraju w niektórych powiatach doszło nawet do zmniejszenia liczby turystów zagranicznych, co wiązać należy z wprowadzeniem wiz dla wschodnich sąsiadów oraz z regresem w handlu przygranicznym.

Analizując strukturę geograficzną ruchu przyjazdowego, można stwierdzić, że obywatele UE (głównie Niemiec) dominują wśród przyjeżdżających do Polski Zachodniej, a ich udział maleje ku wschodowi. Najbardziej zróżnicowaną strukturą narodowościową gości odznaczają się województwa mazowieckie i małopolskie (głównie Warszawa i Kraków). Generalnie, zróżnicowanie struktury wzrasta ku wschodowi, gdzie,

oprócz przyjezdnych z byłego ZSRR, częściej pojawiają się też na przykład Amerykanie i Izraelczycy (Komornicki T., 2003).

4. Interakcje polityczne – umowy partnerskie gmin

Waga współpracy partnerskiej jednostek samorządowych wzrasta, gdyż jest ona m.in. przejawem instytucjonalizacji żywiolowych społeczno-ekonomicznych powiązań międzynarodowych okresu transformacji. Zgodnie z opinią Rady Gmin i Regionów Europy, o wyborze kraju, z którym podejmowana jest współpraca, decydują: (a) bliskość geograficzna, (b) czynnik historyczny, (c) bliskość językowa, (d) zbliżona sytuacja społeczno-ekonomiczna (Weber S., 1996). W Polsce i innych krajach Europy Środkowej podczas pierwszych 10 lat transformacji czynniki te nie miały kluczowego znaczenia (Żelazo A., 2001). Podejmowano współpracę głównie z krajami Europy Zachodniej, najczęściej odległymi geograficznie i językowo oraz o wiele lepiej rozwiniętymi. Istotnym elementem były również czynniki historyczne (zainteresowanie Niemców współpracą z jednostkami w Polsce Zachodniej) oraz możliwość dofinansowywania projektów i imprez pod warunkiem pozyskania zagranicznego partnera (szczególnie w Niemczech) przez rozmaite fundacje oraz przez fundusze europejskie (Furmankiewicz M., 2001). Współpraca międzynarodowa stała się tym samym ważnym czynnikiem rozwoju, szczególnie w sytuacji niedostatku kapitału inwestycyjnego (Parysek J., 1997).

Analiza powiązań politycznych na szczeblu lokalnym oparta jest na materiale dotyczącym współpracy międzynarodowej samorządu gminnego, który to materiał został zebrany przez OBOP na zlecenie Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych. Zgodnie z wynikami pierwszych badań PISM z 2000 roku, relatywnie najwięcej partnerów zagranicznych miały gminy z województw Polski Zachodniej (ryc. 3 a), przede wszystkim z lubuskiego (73% wszystkich gmin), dolnośląskiego i opol-

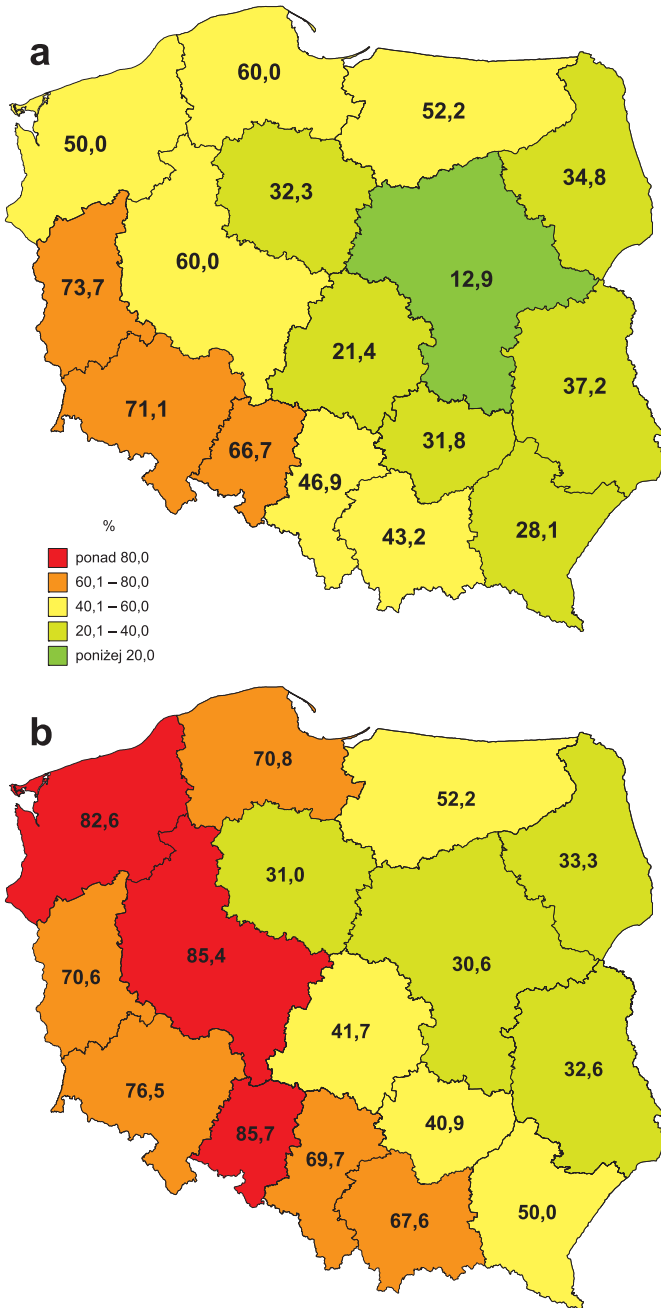
skiego (Żelazo A., 2001). Ponad 50% jednostek samorządowych miało też partnerów zagranicznych w województwach: wiel-

kopolskim i pomorskim. Najstabsze kontakty zagraniczne realizowane były w jednostkach samorządowych Polski centralnej.

W woj. mazowieckim umowy partnerskie miało ich tylko 13%, a w łódzkim – 22%.

Przedstawiciele samorządów wymienili wówczas 41 państw, z którymi podpisano umowy partnerskie. Najwięcej umów zawarto z Niemcami (28% badanych gmin). Związki z tym krajem dominowały w województwach zachodniej Polski i w woj. warmińsko-mazurskim. Aż 12% gmin miało podpisane umowy z Francją (głównie w Mazowieckiem, Łódzkim i Lubelskim), po około 6% z Czechami (głównie w przygranicznych województwach dolnośląskim i śląskim) i Holandią. Kolejne miejsca wśród krajów najsilniej związanych z polskimi samorządami zajmowały Ukraina (w woj. lubelskim i podkarpackim), Dania, Litwa, Słowacja i Węgry. Spośród bezpośrednich sąsiadów zdecydowanie najmniej umów o partnerstwie podpisano z Białorusią i Rosją (Żelazo A., 2001).

Badania z roku 2004 wskazują na zachowanie prawidłowości w zakresie rozkładu regionalnego powiązań (ryc. 3 b). W obu przekrojach czasowych udział gmin posiadających kontakty międzynarodowe wyraźnie maleje z zachodu na wschód. Największa intensyfikacja współpracy wystąpiła w woj. zachodniopomorskim oraz w Polsce

Ryc. 3. Odsetek gmin mających partnerów zagranicznych w latach 2000 (a) i 2004 (b)

Źródło: oprac. własne na podstawie ankiety OBOP i materiałów PISM

Południowej. W niektórych regionach wzrost nie wystąpił, co może być przejawem wcześniejszego nasycenia kontaktami (jak np. w woj. lubuskim) bądź też świadczyć o swoistym zniechęceniu do tej formy współpracy (Polska Północno-Wschodnia). Na szczególną uwagę zasługują nowo nawiązywane kontakty z samorządami krajów sąsiednich innych niż Niemcy. Zbiega się to ze wzrostem liczby relacji nawiązywanych z inicjatywy partnera. Może zatem okazać się, że we wschodniej Polsce rzeczywista intensywność kontaktów jest obecnie większa niż wynika z udziału procentowego gmin współpracujących. Posiadając kontakty z partnerami zarówno w Europie Zachodniej, jak i w krajach sąsiednich, samorzady pogranicza wschodniego, a także południowego cechują się większym zróżnicowaniem geograficznym relacji międzynarodowych.

Wyraźnie wzrasta rola kontaktów samorządowych z krajami sąsiednimi. Zabieganie o pomoc (finansową lub merytoryczno-organizacyjną) zastępowane jest poszukiwaniem partnera w rozwiązywaniu rzeczywistych wspólnych problemów. Jest to zjawisko bez wątpienia pozytywne. Obszary przygraniczne koncentrują powiązania ekonomiczne i społeczne, a także polityczne z krajami sąsiednimi. Najbardziej widoczne jest to na granicach z Niemcami i Ukrainą. Odległość od granicy determinuje wyraźnie typ współpracy i charakter odnoszonych korzyści. W Polsce Wschodniej położenie bezpośrednio przygraniczne jest w praktyce jedynym czynnikiem zachęcającym gminy do współpracy z zagranicą. Jednak polskie gminy, z podmiotów zabiegających o współpracę z jednostkami w krajach bogatszych, same stały się poszukiwanymi partnerami. Dowodem jest znamieny rozwój kontaktów z jednostkami ukraińskimi w okresie 2000–2004.

Współpracę międzynarodową samorządów gminnych można analizować wykorzystując model dyfuzji innowacji. Ma miejsce nakładanie się dwóch procesów dyfuzyjnych: hierarchicznego – duże ośrodki–małe miasta–gminy wiejskie (potwierzonego

w skali woj. kujawsko-pomorskiego w badaniach D. Szymańskiej i H. Michniewicz z 2002 r.), oraz ciągłego – zachód–wschód, ze źródłem innowacji w Europie Zachodniej. Oba te procesy wydają się być wciąż w fazie rozprzestrzeniania, choć w Polsce Zachodniej możemy już mówić o zagęszczeniu. Odpowiedzi zawarte w ankietach, a także porównanie ich z wynikami innych badań dotyczących m.in. znajomości języków obcych oraz wykształcenia radnych, dowodzą, że kwalifikacje władz lokalnych są decydującym czynnikiem rozwoju współpracy.

Brak jeszcze kompletu potwierdzonych danych o wpływie akcesji do UE na intensywność kontaktów samorządów. Wcześniejsze badania tych oraz innych interakcji międzynarodowych wskazują, że zmienia się raczej ich natężenie niż zróżnicowanie regionalne. Generalnie, w pierwszym roku naszego członkostwa w Unii Europejskiej wzrost intensywności niektórych kontaktów okazał się większy niż zakładano. Dotyczyło to przede wszystkim strefy przygranicznej. Pozytywny wpływ akcesji do UE na współpracę międzynarodową gmin zauważyli ankietowani samorządowcy tam, gdzie poparcie dla Unii w referendum 2003 roku było wysokie. Dlatego wnioski dotyczące zmian po 1 maja 2004 trzeba wyciągać bardzo ostrożnie (odpowiedzi mogły być jedynie odzwierciedleniem pozytywnej percepcji Unii).

6. Podsumowanie

Przeprowadzona analiza pozwoliła na sprecyzowanie następujących wniosków dotyczących rozkładu i dynamiki w zakresie powiązań międzynarodowych na poziomie regionalnym:

- Powiązania ekonomiczne i społeczne pozostają w Polsce silnie skoncentrowane przestrzennie, co jest uwarunkowane rozkładem potencjału demograficznego (zwłaszcza w imporcie) i ekonomicznego (zwłaszcza w eksporcie), ponadto atrakcyjnością turystyczną obszarów oraz odległością od granic, inwestycjami zagranicznymi i w niektórych przypadkach czynnikiem historycznym.

- Układ przestrzenny różnych rodzajów powiązań jest odmienny. Mimo to, można stwierdzić, że Polska Zachodnia odznacza się silniejszymi kontaktami międzynarodowymi (jest bardziej włączona w system globalny) aniżeli wschodnia część kraju. Obszar silniejszych kontaktów sięga dalej na wschód w Polsce Północnej i Południowej, tworząc swego rodzaju wachlarz nawiązujący układem do dawnych zaborów pruskiego i austriackiego, ze środkiem ciężkości w Poznaniu. Niejako wewnątrz tego wachlarza położona jest „wyspa” o bezwzględnie najsilniejszych kontaktach międzynarodowych, jaką jest Warszawa (Komornicki T., 2003).
- Układ przestrzenny interakcji międzynarodowych jest stabilny, choć jako efekt rozszerzenia UE uwidoczniła się tendencja do deglomeracji interakcji ekonomicznych do mniejszych ośrodków. W wypadku kontaktów związanych z turystyką przyjazdową taka deglomeracja wystąpiła tylko w obrębie ośrodków dostępnych w komunikacji lotniczej.
- W efekcie akcesji do Unii Europejskiej pewnemu ograniczeniu uległa dominująca pozycja Warszawy w ogólnym natężeniu interakcji zagranicznych.
- Pełne członkostwo w Unii zaowocowało szybkim wzrostem intensyfikacji międzynarodowych kontaktów ekonomicznych w całym kraju oraz na większości kierunków geograficznych (ze starymi i nowymi krajami członkowskimi, także z niektórymi krajami trzecimi, w tym pozaeuropejskimi). Ponieważ większość barier celnych (w odniesieniu do partnerów europejskich) znikła już wcześniej (na podstawie układu stowarzyszeniowego z 1991 r.), wśród ważnych przyczyn wzrostu wymieniać należy zwiększenie zaufania do małych i średnich producentów z Polski oraz do polskiego rynku jako całości wśród kontrahentów w starych krajach członkowskich (Komornicki T., 2007).
- W okresie 2000–2005 miało miejsce zwiększenie dywersyfikacji partnerów interakcji w większości regionów Polski.

Dominacja Niemiec jako najważniejszego partnera ekonomicznego w Polsce Zachodniej uległa nieznacznemu osłabieniu, przy jednoczesnym wzroście udziału nowych państw członkowskich. Kontakty z krajami sąsiednimi zaczęły być nawiązywane nie tylko przez podmioty z pogranicza, ale także z głębi kraju.

- Na wschodnich terenach przygranicznych osłabieniu uległy więzi z bezpośrednimi sąsiadami. W ujęciu ogólnokrajowym zrekomensowały je nowe kontakty jednostek z głębi Polski. Na pograniczu może to jednak stanowić zagrożenie dla drobnych przedsiębiorców (negatywny efekt rozszerzenia UE).
- Na obszarze naszego kraju możemy też mówić o regionach o różnej dywersyfikacji partnerów interakcji międzynarodowych. Dywersyfikacja jest zaś istotnym miernikiem zaawansowania procesów globalizacyjnych (np. w handlu). Generalnie, poziom dywersyfikacji wzrasta z zachodu na wschód, a więc w kierunku przeciwnym do intensywności kontaktów. Województwa Polski Zachodniej i Południowo-Zachodniej są w dużej mierze zdominowane przez powiązania z Niemcami (choć dominacja ta maleje po roku 2004).

Rozpatrując uzyskane rezultaty w kontekście przedstawionych na wstępie prostych sytuacji modelowych ilustrujących powiązania międzynarodowe regionów, możemy zaryzykować twierdzenie, iż w warunkach polskich mamy do czynienia z sytuacją pośrednią pomiędzy powiązaniem wielokierunkowymi rozproszonymi oraz jednokierunkowymi (Niemcy) rozproszonymi. W pewnych dziedzinach (import, inwestycje zagraniczne) zachowały się elementy układu powiązań skoncentrowanych (w Warszawie, a w wypadku turystyki przyjazdowej w Warszawie i Krakowie). Członkostwo w Unii Europejskiej sprzyjało rozpraszaniu kontaktów (przede wszystkim ekonomicznych).

Dostęp polskich regionów do systemu powiązań globalnych jest zróżnicowany

przestrzennie. Jego koncentracja w określonych metropoliach, miastach i regionach jest większa niż koncentracja potencjału demograficznego, a nawet ekonomicznego (choć siła powiązań jest z tymi potencjałami skorelowana). Próbując wskazać w Polsce ośrodki mogące aspirować do roli funkcjonujących w systemie miast globalnych (miast zglobozowanych?) wymienić należy kolejno Warszawę, Kraków i Wrocław, w następnej kolejności Poznań i Gdańsk. Silne powiązania niektórych regionów turystycznych, a nawet niektórych miast, nie są już przejawem procesów globalnych, gdyż wiążą się na ogół

z relacjami dwustronnymi na szeroko rozumianych terenach przygranicznych (przede wszystkim polsko-niemieckich).

doc. dr hab. **TOMASZ KOMORNICKI**

Polska Akademia Nauk, Instytut Geografii
i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyńskiego,
kierownik Zakładu Przestrzennego Zagospodarowania
i Badań Regionalnych,
ul. Twarda 51/55, 00-818 Warszawa,
e-mail: t.komorn@twarda.pan.pl.

PIŚMIENICTWO

- Domański R., 1996, *Zasady geografii społeczno-ekonomicznej*, PWN, Warszawa
- ESPON 1.4.4 Final Report, 2006,
- Furmankiewicz M., 2001, *Zróżnicowanie regionalne związków partnerskich polskich samorządów gminnych*, (w:) *Geografia różnorodności, różnorodność w geografii* (red. I. Łęcka), Uniwersytet Warszawski, Warszawa, s. 53–59
- Komornicki T., 2003, *Przestrzenne zróżnicowanie międzynarodowych powiązań społeczno-gospodarczych w Polsce*, „Prace Geograficzne”, 190, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 255
- Komornicki T., 2005, *Współpraca międzynarodowa samorządu gminnego a inne rodzaje powiązań transgranicznych na poziomie regionalnym i lokalnym*, (w:) *Współpraca międzynarodowa samorządu gminnego* (red. A. Skorupska), Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa, s. 55–74
- Komornicki T., 2007, *Polski handel zagraniczny – wewnętrzna struktura regionalna przed i po akcesji do Unii Europejskiej*, (w:) *Rola geografii społeczno-ekonomicznej w badaniach regionalnych* (red. I. Kiniorska, S. Sala), Instytut Geografii Akademii Świętokrzyskiej, Oddział Kielecki PTG, Kielce, s. 355–362
- Lowe J. C., Moryadas S., 1975, *The Geography of Movement*, Houghton Mifflin Company, Boston
- Parysek J., 1997, *Podstawy gospodarki lokalnej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań
- Skorupska A., 2005, *Współpraca bliźniacza gmin*, maszynopis
- Stryjakiewicz T., 1999, *Adaptacja przestrzenna przemysłu w Polsce w warunkach transformacji*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań
- Stryjakiewicz T., 2002, *Globalizacja i „nowa gospodarka” a dylematy geografii ekonomicznej*, (w:) *Rozwój regionalny i lokalny a procesy globalizacji* (red. B. Miszewska, M. Furmankiewicz), „Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych”, 6, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, s. 9–16
- Szymańska D., Michniewicz H., 2002, *Domestic and international cooperation of territorial municipalities in the kujawsko-pomorskie province*, (w:) *Współczesne procesy transformacji w układach lokalnych i regionalnych w Polsce* (red. B. Namyślak, R. Kozieł), „Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych”, 7, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław, s. 161–174
- Weber S., 1996, *Ruch miast bliźniaczych w Europie i w Polsce*, (w:) *Współpraca miast bliźniaczych* (red. M. Moszczyński, K. Margol), Nidzicka Fundacja Rozwoju „NIDA”, Nidzica
- Wnorowski H., 2002, *Międzynarodowe uwarunkowania procesów rozwojowych regionów*, (w:) *Problemy rozwoju przygranicznych regionów wschodniej Polski* (red. C. Sadowska-Snarska), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok, s. 49–60
- Żelazo A., 2001, *Samorząd gminny w stosunkach międzynarodowych. Pierwsze przybliżenie*, (w:) „Polski Przegląd Dyplomatyczny”, 1, 2, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa, s. 21–60